

NOI DATE DESPRE MITROPOLIA TOMISULUI

I. BARNEA

Tomis (Constanța), fosta capitală a provinciei romane tîrzii *Scythia Minor* (Dobrogea), este poate cel mai vechi și fără îndoială cel mai important centru paleocreștin de pe teritoriul României. Acest lucru este confirmat de mărturiile izvoarelor literare și de numărul mare al vestigiilor creștine din secolele III—VII¹, la care se adaugă mereu noi descoperiri².

Cu privire la organizarea bisericească a provinciei *Scythia Minor* se cunoaște că pînă în timpul împăratului Anastasius (491—518), aceasta era condusă de un singur episcop, cu reședința la *Tomis*. După întemeierea „noii Rome” și a Patriarhiei ecumenice de Constantinopol, episcopul de Tomis depindea direct de aceasta, fapt ce a contribuit mult la întărirea legăturilor culturale dintre regiunea Dunării de Jos și capitala imperiului bizantin.

În actul martiric al sfinților Epictet și Astion, poposiți din Asia Mică la *Halmyris* (probabil Murighiol-Independența, jud. Tulcea), se povestește că, înainte de a fi martirizați, către sfîrșitul secolului al III-lea, în timpul împăratului Dioclețian, cei doi martiri fuseseră catehizați de preotul Bonosus și botezați de *Evangelicus*, probabil episcop de Tomis. O inscripție fragmentară, găsită la Constanța, menționează pe un „mar-

¹ I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977, passim; Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 7—16 și 20—80; Adrian Rădulescu et Virgil Lungu, *Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques*, în *Actes du XI^e Congrès international d'archéologie chrétienne*, Rome, 1989, p. 2561—2578; Epifanie Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*, Buzău, 1986, passim; I. Barnea, aici mai sus, p. 269—275.

² Virgil Lungu și Constantin Chera, *Monumentul cu frescă de la Tomis — Constanța*, în *Magazin Istoric*, XXII nr. 7/iulie, 1988, p. 4—5.

tir și episcop“ (*Titus* sau *Philus*?) din timpul împăratului Licinius (circa 320 d. Hr.)³.

Primul episcop de Tomis sigur atestat de documentele istorice este *Betranio* (*Vetranio*), menționat cu ocazia expediției din anii 367—369 a împăratului Valens împotriva goților de la nord de Dunăre. Lui i-au urmat alți șase episcopi cunoscuți: *Gerontius* sau mai probabil *Terentius*, care a participat la sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381); *Theotim* I (392—407); *Timotei*, care a luat parte la sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431); *Ioan* (înainte de anii 448—449); *Alexandru*, care a semnat actele sinodului al IV-lea ecumenic de la Chalcedon (451) și *Theotim* II, de la care ne-a rămas o frumoasă scrisoare în limba latină către împăratul Leon (457—474).

În timpul lui Anastasius (491—518), când, datorită reformelor administrative și economice ale acestui împărat, viața Imperiului în general, și cea urbană în special au cunoscut o perioadă de mare prosperitate, scaunul episcopal de la Tomis, metropola provinciei Scythia Minor, este înălțat la rangul de mitropolie, iar în orașele de pe teritoriul acestei provincii se înființează alte 14 episcopate. Primul mitropolit al Tomisului este *Paternus*, al cărui nume este înscris pe valorosul disc de argint aurit din anul 498, păstrat la Muzeul Ermitage din Petrograd. În anul 520 Paternus a participat la sinodul întrunit la Constantinopol pentru alegerea pe tronul patriarhal a lui Epifanie, semnând al șaptelea între cei 20 de ierarhi care au fost prezenți la acest sinod, sub titlul de „episcop metropolitan al provinciei Scythia”: *Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitane*. Ultimul episcop de Tomis pe care-l cunoaștem este *Valentinian* (550—553), care, ca și înaintașii săi, întreținea strânse legături cu Patriarhia de Constantinopol. În același timp, *Valentinian* era în corespondență cu papa *Vigilius* al Romei. Deși nu avem dovada că se mai intitula „episcopus metropolitane”, ca înaintașul său *Paternus*, *Valentinian* și-a păstrat probabil în continuare privilegiul câștigat de acesta față de ceilalți episcopi din Scythia Minor⁴.

După secolul al VI-lea nu mai cunoaștem nici un ierarh la Tomis. În secolul al VIII-lea, fosta metropolă a Scitiei Minor este amintită de patriarhul *Nichifor* al Constantinopolului cu vechiul său nume *Tomis*, dar ca „sat“ (χωρίον), același istoric folosind de exemplu pentru

³ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 380; idem, *Les monuments...*, p. 11, 12 și 14; idem, *Arta creștină în România*, I, București, 1979, p. 10, 12 și 44; Em. Popescu, op. cit., nr. 22.

⁴ I. Barnea, *Din ist. Dobrogei*, op. cit., p. 457—459; idem, *Les monuments...*, p. 15—19; Idem, *Arta creștină...*, p. 12—14; Em. Popescu, *Die kirchliche Organisation der Provinz Scythia Minor vom vierten bis ins sechste Jahrhundert*, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 38, 1988, p. 75—94 (= Idem, *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV—VI*, în *Studii Teologice* XXXII, 1980, nr. 7—10, p. 590—605); idem, *Ierarhia ecleziastică pe teritoriul României. Creșterea și structura ei până în secolul al VII-lea*, în *Biserica Ortodoxă Română*, CVIII, 1990, nr. 1—2, p. 152—154, 160—162 și 163.

Mesembria termenul de „oraș” (πόλις)⁵. Totuși în secolul al IX-lea provincia Scythia Minor continuă să fie menționată ca „arhiepiscopie”⁶. Pe la mijlocul secolului al X-lea, împăratul Constantin Porfirogenetul, descriind delta Dunării și țărmul de vest al Mării Negre, menționează localitatea Constantia (Κωνσταντία), fără să precizeze dacă era sat sau oraș⁷. Nu mult mai târziu, cronică lui Skylitzes povestind bătălia din anul 971 de la Dorostolon (Silistra) dintre armata bizantină având în frunte pe Ioan Tzimiskes și oastea rusă condusă de Sviatoslav, cneazul Kievului, ne informează că la împăratul bizantin s-au prezentat soli „din Constantia și din celelalte fortărețe situate dincolo de Istru” ἐκ Κωνσταντίας καὶ τῶν ἄλλων φρουρῶν τῶν πέραν ἰδρυμένων τοῦ Ἰστρου⁸.

)⁸. Așa cum este formulat, textul povestirii ne îndeamnă să ne gândim mai degrabă la Constantiniana Daphne de pe malul stîng al Dunării decît la Constanța, fostul Tomis. Cunoaștem însă că aproape toate fortărețele (φρουρία) de la Dunărea de Jos, la care se referă cronicarul bizantin, nu erau situate pe malul stîng, ci pe cel drept al fluviului, iar despre Constantiniana Daphne nu știm precis nici unde se afla, nici dacă mai exista în secolul al X-lea. De aceea, este de presupus că textul lui Skylitzes se referă mai degrabă la Constanța—Tomis.

În ceea ce privește așezarea feudal-timpurie de la Tomis—Constanța, în afară de cele câteva mențiuni ale izvoarelor literare amintite mai sus, se cunoșteau pînă nu demult puține documente arheologice și numismatico-sfragistice⁹. Dar, în ciuda faptului că, din cauza suprapunerii metropolei antice și a așezării medievale de către orașul modern, nu se pot efectua cercetări sistematice de teren, numărul descoperirilor feudal-timpurii a crescut simțitor în ultimul timp¹⁰. La acestea se adaugă două sigilii bizantine de plumb, din sec. X—XI, publicate recent în *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum at Art.* vol. I, edited by John Nesbitt and Nicolas Oikonomides, Washington, D.C., 1991, p. 180—181. Ambele sigilii aparțin la doi „mitropoliți de Tomis”.

Primul sigiliu (DO 55.1.4801) are diametrul de 20 mm și greutatea de 7,56 g. Pe *avers* (fig. 1a), care este descentrat spre stînga, se vede o

⁵ Nikephoros, *Ἱστορία σύντομος*, Leipzig, 1880 (Teubner), p. 41 și 35.

I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 9.

⁶ J. Darrouzès *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, 1981, p. 265, r. 45. J. Nesbitt — N. Oikonomides, *Catalogue of byzantine seals*, I, Washington, 1991, p. 180.

⁷ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik — R.J. Jenkins, Budapest, 1949, p. 62 (cap. 9, r. 99). I. Barnea, *op. cit.*, p. 13.

⁸ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*, ed. I. Thurn, Berlin—New York, 1973, p. 301; I. Barnea, *op. cit.*, p. 73—74; I. Nesbitt—N. Oikonomides, *loc. cit.*

⁹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 15 și 20; idem, *Byzantinische Bleisiegel aus Rumänien*, în *Byzantina* 13 (1985), p. 298.

¹⁰ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Mărturii arheologice și numismatice privind locuirea feudal-timpurie de la Tomis*, comunicare la Sesiunea științifică Tomis—Constanța — 2500 de ani de evoluție neîntreruptă, cultură și civilizație, 3—5 iunie 1991 (vezi în acest volum, Gh. Mănușu-Adameșteanu, Tomis — Constanța — Constanța).

cruce cu două bare transversale, la întretăierea barei mai mari cu cea verticală aflindu-se o cruce mică în forma de X. Crucea stă pe un piedestal cu trei trepte, iar de la baza ei se înalță de o parte și de alta câte un motiv floral (fleuron), ce se oprește sub prima bară transversală. Totul se înscrie într-un cerc alcătuit dintr-un rînd de „perle“ (puncte în relief), dublat de următoarea inscripție, din care s-au mai păstrat numai patru litere: [Κ(ύρι)ε b (οή)θ(ει) τῷ σῶ [δ]οῦλ(ω) = „Doamne, ajută robului tău“. Pe reversul descentrat spre dreapta (fig. 1b), sus, la mijloc, se află un mic ornament alcătuit din patru puncte (perle) așezate în formă de romb, între două liniuțe orizontale, iar dedesubt, în patru rînduri, următoarea inscripție, precedată de semnul crucii, continuare a invocației de pe avers: + Ἀνικέτω μητροπολι(τη) Τόμεως = „Lui Anicet, mitropolitul Tomisului“. Cu mențiunea „nepublicat“, sigiliul este datat în sec. X—XI, pe baza reprezentării crucii de pe avers și a caracterelor epigrafice de pe revers.

Al doilea sigiliu (DO 55.1.4805) are diametrul de 18 mm și greutatea de 5,84 g. Suprafața plumbului este mai mică decît matrița sigiliului, din care cauză parte din legenda și figura de pe avers și unele litere din legenda de pe revers au căzut în afară. Acest sigiliu de asemenea n-a fost publicat mai înainte. Aversul este descentrat spre stînga, iar reversul spre dreapta. Ambele fețe sunt decorate cu cîte un chenar circular alcătuit dintr-un rînd de perle. În chenarul de pe *avers* (fig. 2a) se înscrie bustul Sfintului Nicolae reprezentat din față, purtînd nîmb în jurul capului și ținînd cu mina stîngă, la piept, Evanghelia. Mina dreaptă, făcînd de obicei gestul de binecuvîntare, nu se vede. De asemenea a dispărut inscripția în formă de coloană din partea stîngă, unde se afla începutul numelui Sfintului: [Ῥ(ο)γιος Νι], păstrîndu-se numai cele trei litere din dreapta: — κόλ(ας), toate împreună arătînd că figura îl înfățișează pe „Sfîntul Nicolae“. Pe *revers* (fig. 2b), sus, la mijloc, se află, ca și pe primul sigiliu, un ornament constînd din patru puncte (perle) așezate în formă de romb, flancate de cîte o liniuță orizontală, sub care se înscrie următoarea legendă în patru rînduri, precedată de semnul crucii: + Βασιλείω μ[η]τροπολι(τη) Τόμε[ως] „(+ Doamne ajută) lui Vasile, mitropolitul Tomisului“. Sigiliul este datat în secolul al XI-lea.

De observat că ambii ierarhi, Anicet și Vasile, au păstrat și folosesc vechea titlatură de „mitropolit de Tomis“, nu de *Constantia*, cum



Fig. 1. — Sigiliul lui Anicet, mitropolitul Tomisului



Fig. 2. — Sigiliul lui Vasile, mitropolitul Tomisului

avem dovada sigură că se numea din secolul al X-lea fosta colonie milesiană și metropolă a provinciei Soythia Minor. Aceasta este un indicîu al continuității așezării și al păstrării caracterului ei urban chiar în perioada de decădere din cursul sec. VII—IX. Același lucru pare să rezulte și din unele descoperiri întîmplătoare aparținînd acestei perioade. După revenirea stăpînirii bizantine la Dunărea de Jos, în timpul împăratului Ioan Tzimiskes (971), și a organizării în această regiune a themei *Paristrion* (*Paradunavon*), vechiul Tomis a cunoscut o nouă perioadă de prosperitate și relațiile lui cu capitala imperiului bizantin s-au intensificat, cu toate că, din motive politico-administrative, centrul de greutate al noii provincii s-a mutat la *Dorostolon* (Silistra, Bulgaria). Cele două sigilii, găsite cel mai probabil la Istanbul, sunt puternice dovezi în acest sens. Ele arată că, paralel cu mitropolia nou înființată la *Dorostolon*, capitala themei *Paristrion*¹¹, a continuat să existe mitropolia vechei capitale Tomis, ambele depinzînd direct de Patriarhia ecumenică de Constantinopol. De mitropolia de Tomis vor fi depins în sec. X—XII episcopiile din jumătatea de nord a Dobrogei, iar de cea de *Dorostolon* cele din jumătatea de sud a aceleiași provincii și unele din partea de nord-est a Bulgariei, înglobată la thema *Paristrion*. În acest caz, trebuie să admitem că în aceeași perioadă de timp, *Axiopolis* (Hinog, Cernavoda, jud. Constanța) era sediul unui episcop, nu al unui mitropolit, fără să putem preciza dacă el depindea de noua mitropolie de *Dorostolon* sau mai curînd de vechea mitropolie de Tomis, de care depinsese și în perioada paleocreștină. Probabil din cauza invaziei cumanne din anul 1095, episcopul de *Axiopolis* a fost transferat pe scaunul metropolitan de la *Abydos*, pe coasta de vest a Asiei Mici, în strîmtorea Dardanelelor (*Hellespontului*), fiind înălțat la rangul corespunzător noului sediu¹².

Mitropoliile de Tomis și *Dorostolon* au continuat să existe probabil atîta timp cît a dănuit și thema *Paristrion*, adică pînă la răscoala Asăneștilor (1186) sau poate chiar pînă la instalarea la Constantinopol a stăpînirii imperiului latin (1204). După această dată, la Dunărea de Jos a luat ființă o puternică colonie grecească, rezultat al populației ortodoxe refugiate din Constantinopol și din alte localități ocupate de latinii catolici. Centrul spiritual al fostei theme *Paristrion* a devenit orașul *Vicina* (*Disina*), „localitate așezată nu departe de gura Dunării pînă la mare, 40 mile“. Aici se pare că chiar de la început și-a avut sediul un mitropolit, care îndeplinea și funcția de conducător administrativ, depinzînd de Patriarhia ecumenică refugiată la Niceea (1204—1261). După alungarea latinilor din Constantinopol și revenirea stăpînirii bizantine la gurile Dunării (1262), autoritatea mitropolitului de *Vicina* a

¹¹ P. Diaconu, *Despre organizarea ecleziastică a regiunii Dunării de Jos (ultima treime a secolului X — secolul XII)*, în *Studii Teologice* XLII (1990), nr. 1, p. 113—120.

¹² Emilian Popescu, *Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis*, în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 125—147.

fost dublată de un guvernator (Κεφαλή) al oraşului, ca reprezentant al imperiului bizantin. Mitropolia de Vicina a dăinuit pînă la 1359, cînd, după cum se ştie, ultimul ei titular, Iachint Kritopoulos, a fost transferat de Patriarhul ecumenic la Curtea de Argeş, devenind primul mitropolit al Țării Româneşti (Ungro-Vlahiei)¹³.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT L'EGLISE MÉTROPOLITAINE DE TOMI

résumé

Tomis, capitale de la province romaine du Bas-Empire *Scythia Minor*, est peut-être le plus ancien et sans doute le plus important centre paléochrétien de la Roumanie. Dès le III^e s. jusque vers la fin du V^e s. l'église de Scythie Mineure avait à sa tête un évêque unique siégeant à Tomis. Mais sous le règne d'Anastase (491—518), quand les centres urbains de l'Empire romain manifestaient une prospérité florissante, dans les villes de Scythie Mineure on a créé plusieurs sièges épiscopaux, Tomis devenant résidence d'un métropolitain. Le premier métropolitain de Tomis a été *Paternus* et le dernier connu, jusque maintenant, *Valentinien* (550—553).

Les événements de la fin du VI^es. et surtout les attaques répétées des Avaro-Slaves ont mené à la décadence des villes de la province et de l'Eglise de Scythie Mineure. Mais les grandes cités du littoral et de la rive droite du Danube Inférieur ont mieux résisté. C'est ce que démontrent aussi deux sceaux byzantins en plomb découverts dernièrement dans la grande Collection de *Dumbarton Oaks* et publiés en 1991 dans le premier volume du *Catalogue* de la dite Collection par J. Nesbitt et N. Oikonomidès. Les deux sceaux appartiennent à deux „métropolitains de Tomis“ du X^e — XI^es, *Anicet* et *Basile* (Ἀνίκης καὶ Βασίλειος) inconnus jusqu'à présent et que nous reproduisons ci-dessus (fig. 1, et 2), d'après les photos du volume mentionné.

¹³ I. Barnea, *Din ist. Dobrogei*, op. cit., p. 164 și 386—387; I. Rămureanu, *Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești*, în *De la Dunăre la Mare*, ed. a II-a, Galați, 1979, p. 149—169 (cu bibliografia).